

IRENE KUHMONEN

KTT, tutkijatohtori

Jyväskylän yliopisto, Kauppakorkeakoulu

Regiimin kahlitsemat? Maanviljelijöiden toimijuus ja maatilojen resilienssi ruokajärjestelmän kestävyys siirtymässä

Lectio praecursoria Jyväskylän yliopistossa 15.12.2023

<https://doi.org/10.51807/maaseutututkimus.146599>

Ruokajärjestelmät ovat kestävyyskysymysten polttopisteessä. Sillä, miten ruokaa tuotetaan, on merkittäviä vaikutuksia luontokatoon, ilmastonmuutokseen, ravinteiden kiertoon ja elinympäristöjen saastumiseen. Valtaosa näistä vaikutuksista syntyy maatiloilla, ruoan alkutuotannon yhteydessä. Maanviljelijät ovat näin ollen kestävyys siirtymän portinvartijoita: heidän maatilojen tuotantosuuntaa, tuotantomääriä, tuotantotapoja, investointeja ja lukuisia päivittäisiä askareita koskevat valintansa ratkaisevat ruokajärjestelmän kestävyyskehityksen suunnan.

Maanviljelijöiden keskeinen rooli kestävyys siirtymän tekijöinä on tiedostettu laajasti sekä politiikassa että tutkimuksessa. Maatalouden ympäristöpolitiikka EU:ssa pohjautuu maanviljelijöiden vapaaehtoisesti valitsemiin toimenpiteisiin, joiden toteuttamisesta heille maksetaan korvausta. Ruokaketjussa toimivat yritykset kiinnittävät jatkuvasti enemmän huomiota viljelijöiden toimiin ja maatalouden aiheuttamiin ympäristövaikutuksiin. Maanviljelijöiden sitoutumista ympäristön tilaa parantavia valintoja tutkimaan on kehittynyt kokonainen tutkimusala, joka pyrkii valintojen perusteita ymmärtämällä edistämään ympäristön tilaa parantavien toimien vaikuttavuutta ja yleistymistä.

Suomessa monet, erityisesti ravinnekuormituspotentiaalia koskevat, maatalouden käytänteet ovatkin kehittyneet entistä kestävämpään suuntaan. Valtaosa maanviljelijöistä on sitoutunut toteuttamaan ympäristön tilaa parantavia toimenpiteitä osana maatalouden tukipolitiikkaa. Tästä huolimatta ympäristön tila ei ole juuri parantunut. Vesistöt kärsivät edelleen rehevöitymisestä, maatalousympäristön biodiversiteetti köyhtyy, eikä ruokajärjestelmän kasvihuonekaasupäästöjä ole saatu lasku-uralle. Maatalouden ympäristöpolitiikan ilmeinen tehottomuus herättää monenlaisia kysymyksiä. Ovatko nykyiset politiikkatoimet riittäviä? Tekevätkö viljelijät osansa, vai pyrkivätkö he vain pitämään kiinni entisistä käytänteistään? Pitäisikö kehityskulkujen kääntämiseksi ottaa käyttöön radikaalimpia toimenpiteitä, kuten ympäristön kannalta haitallisimpien tuotantotapojen ja -muotojen alasajoa?

Samalla kuitenkin myös viljelijöiden heikkoon asemaan ruokaketjussa on alettu kiinnittää enemmän huomiota. Ruokajärjestelmän valtasuhteet ovat epäsuhtaisia: kauppa hallitsee ruokamarkkinoita, ja viljelijöiden saama osuus ruoan hinnasta on ollut pitkään laskusuuntainen (Niemi & Liu 2016; Peltoniemi & Niemi 2016). Sopeutumispaineet viljelijän toimintaympäristössä lisääntyvät jatkuvasti, kun maatalouden tuotantopanosten hinnat kasvavat nopeammin kuin maataloustuotteiden hinnat, ja ruokaketjun muut toimijat odottavat viljelijöiden samalla ottavan vastuun ympäristövaatimuksiin vastaamisesta. Ruoantuotannon ympäristövaikutusten hillitseminen edellyttääkin koko ruokajärjestelmän lävis-tävää kestävyys siirtymää. Vaikka viljelijät ovat tässä prosessissa paljon vartijoita, järjestelmätason muutos ei rajoitu pelkästään maatalouteen.

Maanviljelijöiden roolia kestävyys siirtymän tekijöinä voidaan perustelusti tarkastella kahdesta hyvin erilaisesta näkökulmasta: ensimmäisessä viljelijöillä on kaikki valta vaikuttaa tuotantopäätöksiinsä ja tarvittaessa toimia toisin; toisessa he näyttävät ruokajärjestelmän vähävaltaisimpana toimijaryhmänä, jotka rimpuilevat markkinoilta välittyvien kustannuspaineiden ja politiikan ristiaallokossa. Viljelijöiden toimijuutta koskevan näkökulman valinta ei ole yhdentekevä asia. Näkökulma määrittää nimittäin esimerkiksi sitä, ajatellaanko kestävyys siirtymän olevan vain tahdon asia – jolloin kykenemättömyys toimia ”kestävästi” näyttää lopulta kysymyksenä henkilökohtaisista ominaisuuksista. Tällöin keskustelu ajautuu helposti syyllisyyden ja syyllistämisen teemoihin – kuten Suomessa on jo tapahtunut (esim. Puupponen ym. 2022) – mikä on omiaan sementoimaan eri toimijoita nykyisiin asemiinsa. Toisaalta jos

rakenteen kahlitsevuus hallitsee keskustelua, on vaikea nähdä murtautumispisteitä ulos pattitilanteesta, sillä yhteiskunnalliset muutokset vaativat kuitenkin aktiivista toimijuutta.

Tarkastelin väitöstutkimuksessani kysymystä siitä, mikä rooli viljelijöille kestävyyssiirtymässä lopulta jää ja kuinka paljon viljelijöillä on toimijuutta ruokajärjestelmän kestävyysmurroksen edessä. Kysyin, mitkä tekijät vaikuttavat viljelijöiden valintoihin, millaisilla viljelijöillä on resilienssiä kestävyyssiirtymän kynnyksellä, millaiset systeemiset säännöt ohjaavat viljelijöiden toimijuutta ja missä määrin viljelijät pystyvät muuttamaan ruokajärjestelmää. Maatilojen resilienssin kytkin siihen, millaiset tilat kykenevät jatkamaan, menestymään ja täyttämään sekä ympäristöettä taloustavoitteita. Näihin kysymyksiin vastaaminen edellytti kriittisen realismin hengessä rakenteen ja toimijuuden analyttistä purkamista kahdeksi toisistaan erilliseksi kokonaisuudeksi, joilla on molemmilla kausaalista voimaa suhteessa toisiinsa.

Kestävyysmurrosta koskevassa tutkimuksessa rakenteen ja toimijuuden yhteys selitetään usein Anthony Giddensin (1984) kehittämän strukturaatioteorian mukaisesti ”saman kolikon eri puoliksi”: yhteiskunnallinen rakenne on jatkuvassa muutoksessa, ja sitä muovaa yhtäältä osin tiedostamatonkin rakenteita uusintava rutiininomainen käyttäytyminen ja toisaalta tietoinen toimijuus, joka pyrkii muokkaamaan ja muuttamaan rakenteita toisin toimimalla. Vaikka selitysmalli on intuitiivisesti houkutteleva, siihen on kohdistunut kritiikkiä kriittisen realismin suunnalta (erityisesti Archer 1995; 2000). Tämän kritiikin kärki kohdistuu siihen, nähdäänkö rakenteella olevan kausaalista voimaa suhteessa toimijuuteen. Jos rakenne on ”vain” toimijuuden tuotosta, toimijoiden pitäisi olla (teoriassa) helppoa vain alkaa toimia toisin ja näin lakata antamasta ei-toivotulle, kestävämmälle rakenteelle sitä voimaa, jonka turvin se jatkaa olemassaoloaan. Jos yhteiskunnallista rakennetta ei ole olemassa ilman ihmistä, rakenne voidaan nähdä pohjimmiltaan sosiaalisesti konstruktiiviseksi (jolla on toki materiaalisia ilmentymiä) ja joka voidaan sitoutuneella toimijuudella myös muuttaa.

Kaikki maailman muuttamiseen tähtäävät toimijat kuitenkin tietävät, että yhteiskunnallisten rakenteiden muuttaminen on tavattoman vaikeaa. Kriittisen realismin tieteenfilosofian pohjalla onkin ajatus siitä, että maailmaa voidaan ymmärtää kerroksellisina, hierarkkisesti sisäkkäin ja lomittain jäsentyneinä entiteetteinä (esim. Elder-Vass 2010). Kullakin entiteetillä on kausaalista voimaa sekä ylös- että alaspäin. Näin ollen

toimijuus näyttäytyy rakenteen sisällä operoivana entiteettinä, johon rakenne vaikuttaa itsenäisten eli toimijuudesta riippumattomien voimien kautta – ja toisinpäin. Tämän valossa voidaan esimerkiksi kysyä, mikä on itse kunkin meistä vastuu nykyisestä neoliberaalista fossiilitalousmallista, jossa operoimme. Valitsimmeko me syntyä tähän maailmaan ja tähän maailman aikaan? Onko meillä vastuu siitä, millainen yhteiskuntajärjestelmämme on? Rehellisen vastauksen on oltava ei. Se ei poista vastuutamme kestävämmän yhteiskuntajärjestelmän muuttamiseksi, mutta meidän vastuullamme ei ole se, millaisen maailman olemme edeltäjiltämme perineet, sillä meille rakenne on annettu.

Jos nämä lähtökohdat hyväksytään, viljelijöiden toimijuuden ymmärtäminen edellyttää toimijuuden asettamista tietynlaiseen rakenteelliseen kontekstiin. Tämän rakenteellisen kontekstin kuvaamiseksi olen käyttänyt regiiimin käsitettä. Regiimillä tarkoitan järjestelmän tietynä aikana vallitsevaa organisoitumistapaa. Regiimi ei ole siten järjestelmän synonyymi vaan kuvaa sitä, millainen järjestelmä kunakin aikakautena on ja miten se toimii. Regiimejä pitävät yllä institutionaaliset säännöt, jotka määrittävät, mikä järjestelmässä on ”sallittua”, normaalia, toivottavaa ja kannattavaa (Fuenfschilling & Truffer 2014). Tähän sääntöperustaan kytkeytyy kirjava joukko asioita, joiden ympärille regiimien varsinainen liima – polku-riippuvuus – kiertyy: esimerkiksi jaetut normit, rutiinit, elämäntavat, teknologiat, infrastruktuurit, politiikat, sääntely ja niin edelleen.

Sitä, miten viljelijät operoivat tässä rakenteellisessa kontekstissa, olen kuvannut resilienssiteorian avulla. Resilienssi kuvaa pohjimmiltaan järjestelmän kykyä täyttää tehtävänsä. Ruokajärjestelmä on resilienssi, kun se kykenee myös hankalina aikoina täyttämään perustehtävänsä eli ruokimaan siitä riippuvaiset ihmiset (Bullock ym. 2017). Resilienssi ei siis kuvaa rakenteiden – eli regiimin – muuttumattomuutta vaan järjestelmän toimintavarmuutta. Näin ollen resilienssi järjestelmä voi, ja sen yleensä pitääkin, joskus muuttua. Maatilatasolla resilienssin määrittely ei ole aivan yksioikoista, sillä maatilalla itsellään ei ole tavoitteita; viljelijällä sen sijaan on. Koska tarkastelin tutkimuksessani ruokajärjestelmän resilienssiä, määrittelin maatilalla resilienssin siitä näkökulmasta, osallistuiko maatala ruokajärjestelmän perustehtävään eli ruoantuotantoon. Tämän lisäksi tarkastelin viljelijöiden toimijuutta resilienssin kehyksessä: tutkin viljelijöiden käsitysten perusteella, miten hyvin tila täytti tehtävänsä suhteessa kestävyys- ja taloudellisiin tavoitteisiin sekä millaisia strategioita viljelijöillä oli sopeutua ruokajärjestelmän muutospaineesiin.

Tutkimukseni empiiriset aineistot perustuvat kahteen, vuosina 2010 ja 2018 tehtyyn viljelijäkyselyyn (Kuhmonen 2017; 2020; Kuhmonen & Siltaoja 2022) sekä Suomen ruokajärjestelmän historiaa kartoittavaan kirjallisuuskatsaukseen (Kuhmonen & Kuhmonen 2023a; 2023b). Tulokset osoittavat, että viljelijät pyrkivät valinnoissaan yhteensovittamaan laajemman toimintaympäristön (esim. tukipolitiikan) tarjoamia mahdollisuuksia sekä sen asettamia rajoitteita (esim. markkinatilanne) omiin tavoitteisiinsa ja viljelemänsä tilan ja tuotantosuunnan todellisuuteen. Pyrkimys taloudelliseen kannattavuuteen ohjaa vahvasti viljelijöiden valintoja. Toisaalta muutoshakuisia viljelijöitä motivoivat myös sosiaaliset ja kestävyystavoitteet. Kestävyysorientaatio kytkeytyy kehittämissyrkimyksiin, jotka puolestaan liittyvät maatalouden merkitykseen kokonaistoimeentulossa. Sellaiset viljelijät, joille maatalous on toimeentulon kannalta tärkeä, kehittävät tilaa kokonaisvaltaisesti, myös ympäristökestävyden osalta.

Ruokajärjestelmän hintapaineet kuitenkin kaventavat kannattavien liiketoimintamallien kirjoa maataloudessa ja ohjaavat maatiloja kohti erikoistumista ja yksikkökokojen kasvua. Erikoistuneista ja voimakkaasti investoineista tiloista tulee samalla haavoittuvia politiikan suunnanmuutoksille ja kustannusten kasvulle. Erikoistumiseen ja kasvuun kannustava ja pakottava järjestelmä marginalisoi monimuotoisuutta. Suomalaisessa ruokajärjestelmässä on vain vähän tilaa ”toisin toimimiselle”, sillä ruokajärjestelmä perustuu lähes yksinomaan suuruuden ekonomiaan. Tällöin viljelijöiden tosiasialliset mahdollisuudet valita tai toimia toisin jäävät vähäisiksi.

Toimintatilan kaventuminen kytkeytyy regiimin elinkaarivaiheeseen. Kutakin regiimiä määrittävät sille ominaiset institutionaaliset säännöt, joiden vaikutus järjestelmässä operoiviin toimijoihin voimistuu regiimin elinkaaren loppua kohti. Tämä johtuu järjestelmän komponenttien välisten kytkösten tiivistymisestä ja jäykistymisestä, mikä johtaa polku-riippuvuuden voimistumiseen ja toisin toimimisen vaikeutumiseen. Regiimin institutionaalisia sääntöjä saatetaan pitää luonnonlakien kaltaisina voimina, vaikka ne ovat osa järjestelmän kulloistakin organisoitumistapaa, eivät niinkään järjestelmää sinänsä. Esimerkiksi suomalaista ruokajärjestelmää määrittelee vahvasti järjestelmän ulkoiisiin ja fossiiliisiin tuotantopanoksiin pohjautuva metabolia. Tämä metabolia on mahdollistanut jatkuvan taloudellisen kasvun tavoittelun (jota ei enimmäkseen ole pystytty irtikytkemään luonnonvarojen käytöstä), mistä seuraa

monia ruokajärjestelmän ja viljelijöiden aseman kannalta ratkaisevan tärkeitä kehityskulkuja.

Taloukasvulle keskeistä on kulutusmahdollisuuksien kasvu, jolloin perushyödykkeisiin, kuten ruokaan, pitäisi voida käyttää vähemmän rahaa. Tämä edellyttää yhtäältä tuotannon tehostamista siten, että pienemmällä ihmistyön määrällä voidaan tuottaa enemmän ruokaa, ja toisaalta tuotannon laajentamista, jotta maataloustuotteista saatavilla tuloilla on mahdollista tulla toimeen. Nämä kehityskulut koskevat erityisesti niitä tuotantosuuntia, joissa viljelijät ovat tyypillisesti päätoimisia, kuten kotieläintaloutta. Tuotannon tehostaminen ja tilojen laajentaminen johtaa laajassa mitassa tuotantoalueiden erikoistumiseen ja yksipuolistumiseen. Näiden kehityskulkujen seurauksena myös maatalousluonto yksipuolistuu, mikä on havaittavissa monien maatalousympäristöjen lajien kannankehityksen taantumisena. Samalla ravinnekuormitus keskittyy tietyille, usein kotieläintalousovaltaisille alueille, joille kulkeutuu rehujen mukana jatkuvasti ravinneylijäämää. Pohjoisen Suomen nautakarja-alueilla ilmiöön liittyy myös pellonraivauspaine, mikä kohdistuu erityisesti turvemaihin.

Fossiilienergiaan pohjautuva yhteiskunnallinen aineenvaihdunta sekä pyrkimys kohti jatkuvaa taloukasvua välittyy hintapaineiden kautta maatilatasolle, ja ne määrittävät viljelijöiden jatkuvasti kaventuvaa valinta-avaruutta. Käytännössä valtaosa niistä viljelijöistä, joille maatalous on tärkeä toimeentulon lähde, pyrkivät selviämään hintapaineessa valitsemalla kasvustrategian. Samalla monipuolistaminen tilan kehittämisstrategiana harvinaistuu. Vaikka monimuotoisuuden vaaliminen nähdään tärkeänä maatilojen – ja laajemmin koko ruokajärjestelmän – resilienssiä ylläpitävänä tekijänä, tosiasiasa maatioilla on erittäin vaikea toimia vastoin koko ruokaregiimin keskeisimpiä toimintaperusteita, jotka nimenomaan vähentävät koko järjestelmän monimuotoisuutta.

Siinä missä kasvu ja erikoistuminen kaventavat viljelijän toimintatilaa, juuri kasvu ja erikoistumisesta seuraava keskittyminen ovat myös ruokajärjestelmän kestävyysongelmien tärkeimpiä juurisyitä. Kestävyysongelmiin vastaaminen edellyttäisikin tuotantorakenteen monipuolistamista, mikä mahdollistaisi myös monipuolisemmat tuotantomahdollisuudet maatioilla.

Ruokajärjestelmän kestävyys siirtymä ei voi tapahtua reilusti, jos maatioille ei pyritä aktiivisesti ja tietoisesti rakentamaan vaihtoehtoisia

kehityssuuntia. Muutokset vaativat resursseja, jotka tällä hetkellä valuvat maatiloilla miltei kokonaan kustannuspaineisiin vastaamiseen. Fossiili-metaboliasta irtaantuminen on kestävyys siirtymän kannalta keskeistä, ja se tarjoaa myös maatiloille uusia mahdollisuuksia. Kestävyys siirtymä vaatii myös ruokajärjestelmän valtarakenteiden ja jatkuvan kasvun tavoitteen kriittistä tarkastelua ja ravistelua. Maanviljelijöiden keskuudessa on kykyä ja halua muutosvoimana toimimiseen, mutta tämän halun valjastaminen edellyttää kestävien ja kannattavien liiketoimintamahdollisuuksien olemassaoloa.

Kuhmonen, Irene. *Imprisoned by the regime? Farmer agency and farm resilience in the making of a sustainable food system.* JYU Dissertations 730. University of Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9854-7>

Kirjallisuus

- Archer, M. S. 1995. *Realist social theory: The morphogenetic approach.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Archer, M. S. 2000. *Being human: The problem of agency.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Bullock, J. M., K. L. Dhanjal-Adams, A. Milne, T. H. Oliver, L. C. Todman, A. P. Whitmore & R. F. Pywell 2017. Resilience and food security: Rethinking an ecological concept. *Journal of Ecology* 105:4, 880–884. <https://doi.org/10.1111/1365-2745.12791>
- Elder-Vass, D. 2010. *The causal power of social structures: Emergence, structure and agency.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Fuenfschilling, L. & B. Truffer 2014. The structuration of socio-technical regimes – Conceptual foundations from institutional theory. *Research Policy* 43:4, 772–791. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.10.010>
- Giddens, A. 1984. *The constitution of society.* University of California Press, Berkeley ja Los Angeles.
- Kuhmonen, I. 2017. Adoption of the agri-environmental measures: The role of motivations and perceived effectiveness. XV Congress of the European Association of Agricultural Economists. Parma, Italia 31.8.2017.
- Kuhmonen, I. 2020. The resilience of Finnish farms: Exploring the interplay between agency and structure. *Journal of Rural Studies* 80, 360–371. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.10.012>
- Kuhmonen, I. & T. Kuhmonen 2023a. Transitions through the dynamics of adaptive cycles: Evolution of the Finnish agrifood system. *Agricultural Systems* 206, e103604. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2023.103604>
- Kuhmonen, T. & I. Kuhmonen 2023b. Suomalaisen ruokajärjestelmän resilienssi, kriisit ja uusiutumisen. *Maaseutututkimus* 31, 19–53. <https://doi.org/10.51807/maaseutututkimus.119984>

- Kuhmonen, I. & M. Siltaoja 2022. Farming on the margins: Just transition and the resilience of peripheral farms. *Environmental Innovation and Societal Transition* 43, 343–357. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2022.04.011>
- Niemi, J. & X. Liu 2016. Empirical “first-filter” test for the existence of buyer power in the Finnish food supply chain. *Agricultural and Food Science* 25:3, e3. <https://doi.org/10.23986/afsci.53275>
- Peltoniemi, A. & J. Niemi 2016. Price margins in the Finnish food chain. Teoksessa Deiters, J., U. Rickert & G. Schiefer (toim.). *Proceedings in system dynamics and innovation in food networks 2016*. CENTMA, Kiel.
- Puupponen, A., A. Lonkila, A. Savikurki, K. Karttunen, S. Huttunen & A. Ott 2022. Finnish dairy farmers’ perceptions of justice in the transition to carbon-neutral farming. *Journal of Rural Studies* 90, 104–112. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.01.014>